

**ХУЖЖАТ БЛАНКАЛАРИНИ ҚАЛБАКИЛЛАШТИРИШ ВА УЛАРНИ
АНИҚЛАШ МУАММОЛАРИ**

О.Т.Аброров

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Биринчи ва иккинчи бўлим бошлиғи

Аннотация. *Мазкур мақолада хужжатларни қалбакилаштиришнинг асосий турлари, яъни тўлиқ сохталаштириш ва хужжатга ўзгартириш киритиш усуллари кенг ёритилган. Шунингдек, хужжатлардаги моддий ўзгаришларни аниқлаш белгилари, жумладан ёзувларни ўчириш, қўшимча киритиш, рангсизлантириш, имзо ва муҳрларни қалбакилаштириш ҳолатлари таҳлил қилинган. Криминалистикада хужжатларни текширишнинг замонавий усуллари, хусусан оптик асбоблар, ультрабинафша ва инфрақизил нурлар, спектроскопия ва люминесценция усулларидан фойдаланиш масалалари кўриб чиқилган.*

Калит сўзлар: *подделка документов, фальсификация, внесение изменений, подделка подписи, печати и штампы, криминалистическое исследование, ультрафиолетовое излучение, инфракрасное излучение, люминесценция, техническая экспертиза.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются основные виды подделки документов: полная фальсификация и внесение изменений в первоначальное содержание. Анализируются признаки материальных изменений в документах, включая стирание записей, добавление новых данных, обесцвечивание, подделку подписей и печатей. Особое внимание уделено современным криминалистическим методам исследования документов, таким как использование оптических приборов, ультрафиолетового и инфракрасного излучения, спектроскопии и люминесцентного анализа.*

Ключевые слова: *документ, криминалистика, правовая характеристика, реквизиты документа, официальный документ, электронный документ, электронная цифровая подпись, подделка документов, фальшивый документ, уголовная ответственность, доказательства, идентификация, документооборот.*

Annotation. *This article examines the main types of document forgery, including complete falsification and alteration of original content. It analyzes the indicators of material changes in documents, such as erasures, additions, chemical bleaching, and forgery of signatures and seals. Special attention is given to modern forensic methods of document examination, including the use of optical devices, ultraviolet and infrared radiation, spectroscopy, and luminescence analysis.*

Keywords: *document forgery, falsification, alteration, signature forgery, seals and stamps, forensic examination, ultraviolet radiation, infrared radiation, luminescence, technical analysis.*

Хужжатларни қалбакилаштиришнинг икки, яъни сохталаштириш ва ўзгартма киритиш тури мавжуд.

Биринчи тури хужжатнинг умумий шакли тўғри бўлиб, ундаги маълумот тўлалигича ёки қисман сохта бўлади. Масалан, моддий маблағни сарф қилиш хужжатида сохта маълумотни расмийлаштириш тушунилади. Иккинчи тури эса, хужжатлардаги бирламчи маълумотларни ғайриқонуний ўзгартириш (қўшимча ўзгартма киритиш, ўчириш, бузиш кабилар).

Ўзгалар мулкани турли усулларда талон-тарож қилиш жиноятлари кўп ҳолларда сохта хужжатлар қўлланиб содир этилади. Кўринишдан тўғри ва қонуний расмийлаштирилган хужжатлардаги маълумотлар ҳақиқатдан йироқ бўлиб, жинойий унсурлар ўзларининг фойдасига мослаб, сохта хужжатларни расмий хужжат бланкаларида акс эттирадилар. Қоидага мослаб имзолар ва муҳрлар билан тасдиқлаб, унга ҳақиқий, қонуний тус берадилар.

Бундай жиноятларни тергов қилиш жараёнида хужжатлар сохталигини аниқлаш учун шубҳали бўлган хужжатдаги маълумотни текшириб, унинг мазмуни бошқа нусхадаги маълумотга тўғри келиши, навбатдаги операцияларни акс эттирувчи хужжатларга мос келиш келмаслигини аниқлаш билан ҳал этилади. Баъзида бундай маълумотларни моддий жавобгар шахсларнинг жавобини акс эттирувчи ёзувларни кўздан кечириш натижасида ҳам олиш мумкин бўлади.

Хужжатларга моддий ўзгартиришлар киритиш билан қалбакилаштирилган ҳолларни текширишда қуйидаги белгиларга эътибор бериш лозим.

1. Хужжатнинг матнидаги айрим ёзувларни (харф, рақам, имзо) ўчириш ва ўрнига бошқа ёзув киритиш.

Ўчириш натижасида қоғозни устки силлиқ қатлами зарарланади. Қоғоз толаларининг хурпайиши ва ранги бир мунча ўзгариши кузатилади, ўчирилган жойдаги ёзувларнинг айрим штрихлари ва бўёқ қолдиқлари сақланиб қолади. Хужжат матни махсус бланкада бажарилган бўлса, унда қўшимча равишда қоғознинг юзасидаги каштаси ва типография чизиқлари зарарланади. Ёзувларни йўқотиш мақсадида ўткир асбоб билан қоғознинг устки қатламини кесиб қирқиб ўчирадилар. Бундай ҳолларда қоғознинг орқасидан ёруғлик туширилиб кузатганда аввалги ёзувнинг ботиқ излари бўйича ўчирилган ёзув мазмуни тиклаш мумкин бўлади.

Хужжатнинг ўчирилган ёзувлари ўрнига янги, жинойий мақсадга керак бўлган матн ёки харф рақамларни ёзганда қоғознинг устки қатлами зарарлангани сабабли ёзув қуроли бўлган қалам, паста сиёҳ моддаларининг заррачалари ёйилиб, қоғознинг ички қатламига сингиб кетади. Ундан ташқари бирламчи ёзув буёқлари билан кейинги ёзувдаги буёқнинг рангида бир мунча фарқни кузатиш мумкин бўлади.

2. Хужжат матнига қўшимча ёзув, рақам ва бошқа ўзгартиришлар киритиш.

Қалбакилаштиришнинг бу турида хужжатнинг аввалги матнига қўшимча ёзувлар киритишда сон-рақам белгилари ўзгартирилади. Рақамларнинг айрим қисмлари уни қўпайтириш ёки камайтириш мақсадида ўзгартирилади.

Кўшимча киритилган ёзувлар бирламчи матннинг умумий бузилиш, жойлашуви ва бошқа белгиларидан бир мунча фарқ қилади. Хат белгиларидан ташқари ёзув воситаси бўлган бўёқнинг таркибида ҳам (оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган даражадаги рангнинг фарқи бўлади) муҳрлаш воситасида кўшимча сўз, рақам ва бошқа ёзувлар киритилганда ҳам юқорида кўрсатилган аломатлар мавжуд бўлади.

Ёзув машинкасида бажарилган матнларга кўшимча ёзувлар киритилганда ҳарфларнинг жойлашуви, чизикнинг оралиғи (интервали) типографик бўёқнинг таркибидаги фарқ ва шу каби муҳрлаш воситасининг ўзида бўлган бошқа белгилар мавжуд бўлади.

3. Ҳужжатдаги ёзувларни рангсизлантириш, ювиш.

Ҳужжатнинг айрим қисмларидаги ёзув ёки тўлиқ матн турли кимёвий моддалар билан рангсизлантирилади ва ўрнига керакли бўлган ёзувлар ёзилади. Реактив модданинг таъсири натижасида қоғознинг таркиби бирмунча ўзгаради, толалари узилиб кетади. Йўқотилган, рангсизлантирилган ёзувлар ўрнига бошқа янги матнни бажаришда ёзув воситаси (қалам, паста, сиёҳ) бўёғи бир мунча ёйилиб қоғознинг ички қатламига сингиб кетади.

Ҳужжатни ултрабинафша нурларда кузатиш билан ундаги ўзгаришларни, аввалги ёзувдан сақланиб қолган бўёқ доғлари билан кимёвий модданинг таъсири бўлган жойларни аниқлаш мумкин. Ҳужжатнинг матни моддий сув билан ҳам ювиб рангсизлантирилиши учраб туради. Бу ҳолда қоғоз таркибига сингиб қолган аввалги ёзувнинг қолдиқ доғларини турли нурларда рангини кучайтириб кузатиш ва суратга олиш билан тикланади.

4. Ҳужжатдаги фотосурат ва маркаларни ўзгартириш (аввалги, ҳақиқийси ўрнига бошқасини ёпиштириш).

Шахсий ҳужжатларга ёпиштириладиган фотосуратларнинг одатда пастки ўнг ёки чап бурчаги устидан муҳр акси тушади. Шу каби ёпиштирилган марка устидан ҳам штамп ва имзонинг бир қисми акс этади. Фотосурат, марка кўчирилиб ўрнига қайта бошқалари ёпиштирилганда муҳр, штамп қисмининг акси кўлда чизилади ёки бошқа муҳр билан тасдиқланади. Бу ҳолда муҳрнинг умумий тузилиши, доира бўйича жойлашган ёзувларнинг умумий ва хусусий белгилари ўзгариб кетади. Фотосурат ва маркаларни орқа қисмини кузатиш ва текшириш билан елимнинг олдинги ва кейинги навбатда ишлатилган турини аниқлаш мумкин.

5. Имзоларни техникавий қалбакилаштириш.

Сохта ҳужжатларга ҳақиқий асл ҳужжатдаги имзоларни нухса кўчирувчи қоғоз ёрдамида ёки ҳужжатни ёруғликка тушириш билан имзонинг соясини сохта ҳужжатга тушириб сўнг устидан ёзиш куроли билан юргизилади. Мазкур ҳолларда қалбакилаштирилган имзодаги ёзув ҳаракати бир мунча сустлашганлиги, чизикларнинг йўғонлашганлиги ва текислиги бузилганлиги кузатилади. Ҳужжатни турли нурларда кўздан кечириш натижасида сохта имзонинг штрихларида қалам, ручка ҳаракатини тўхтатиш аломатлари ва нухса кўчирувчи қоғоз бўёқлари заррачаларини кўриш мумкин бўлади.

6. Мухр ва штамп аксларини қалбакилаштириш.

Қалбаки мухр ва штампларнинг ўзи қўлда ясалган бўлади ёки аксини қўлда чизилади. Ясама мухр штампларнинг стандарт шаклида доира, тўртбурчак, учбурчак турларининг ўлчовлари фарқ қилади. Ҳарф шакллари, бузилиши, ўлчови, ўзаро жойлашуви каби белгилари ҳосил бўлади. Масалан, циркулдан қоладиган тешик, қалам ва ручкада чизилганда ҳаракатнинг бир икки жойларида тўхташ аломатлари бўлади.

Ҳужжатдаги ҳақиқий мухр аксини бироз намлаб сохта ҳужжатнинг керакли жойига тушириш усули ҳам учраб туради. Бу ҳолда мухр аксидаги бўёқ ёйилиб ранги анча сусаяди. Ёзувлари ва мухрнинг марказидаги расм белгилари ноаниқ бўлиб тушади. Мухр-штампларнинг аксларини сохталаштиришда баъзида бир неча усулларни қўллайдилар. Сохта ҳужжатдаги мухр-штамп аксларини кўздан кечириш жараёнида унинг қайси муассаса, вазирлик, идора - корхонага тегишли эканлигини аниқлаш, асл нусха намуналари билан солиштириб кўриш, унинг умумий бузилишига, ҳарфларнинг жойлашувига стандарт шаклига мос келишига жиддий эътибор бериш лозим.

7. Ҳужжатларнинг қалбаки бланкасини ясаш.

Бу усул кўп ҳолларда шахсий ҳужжатларни (олий ёки ўрта маълумот ҳақидаги дипломлар, машина паспорти ва шахсий ҳайдовчи гувоҳномалари) тайёрлашда, шунингдек, пул ва қимматбаҳо қоғозларни (облигатсия, лоторея, чек, вексел кабилар) қалбакилаштиришда ишлатилади. Жиноятчилар бланкаларни ясашда рассомчилик, полиграфия хунарларини ишлатиш билан бирга турли мослама станок ва техник жиҳозлардан фойдаланадилар. Сохта бланкадаги типографик ёзувлар умум стандарт тузилишидан, бўёқнинг таркиби, ранги, ёзув ҳарф тузилиши билан фарқ қилади. Бланканинг ясалишида қўлланилган материал, бўёқ елим, таркиблари ҳам гуруҳ мансублиги жиҳатдан фарқ қилади.

Сохта пул ва қимматли қоғозларни ясашда қуйидаги белгилар ҳосил бўлади: махсус ҳимоя воситасини бажарувчи қоғознинг ички ва сиртқи қатламидаги микроскопик кашта ва матннинг йўқлиги, қоғознинг таркибига кирувчи кимёвий воситаларнинг бошқача тури ишлатилиши ва бошқалар.

Жиноятчилар ҳужжатларни сохталаштиришда бир неча ҳужжатнинг қисмларини ўзаро монтаж қилиш усули ва ҳозирги замонавий техник жиҳозларини ҳам ишлатадилар.

Қалбакилаштирилган ҳужжатларнинг юқорида кўрсатилган аломатларини кузатиш ва аниқлаш учун криминалистик техникада ишлаб чиққан услуб ва услубиётларни эгалламоқ, шунингдек, замонавий техник воситаларини қўллай билмоқ зарурдир.

Ҳужжатларни техникавий усулда текшириш қатор оптик асбоблар ёрдамида, оддий лупалар, микроскоплар, мосламалар, турли нур ҳосил қилувчи манбаларни ишлатиш билан амалга оширилади.

Ёзувлари ўчирилган, зарарланган ҳужжатларни ёруғлик манбаига тўғри ўрнатиб кузатилса, ёруғлик нурларининг қоғоз қатлаמידан сингиб ўтиш даражаси ҳар хил бўлади. Бундай шароитда сохта пул, қимматбаҳо қоғоз - ҳужжатлар ҳам ўтувчан нурларда кузатилганда ҳужжатнинг ички қатлами ҳолатлари тўла ва аниқ кўринади. Бу ҳолатни мустаҳкамлаш усули ўтувчан ёруғлик нурларида фотосуратга туширишдир. Суратга тушириш учун махсус ёруғлик манбаи ФМН-2, МРКА, УЛАРУС мосламаларига ўрнатилади. Текшириш ва суратга олиш ишлари эса қоронғилаштирилган бинода амалга оширилади.

Ёзувлари ўчирилган, рангсизлантирилган ва қисман ёниб, ёзуви кўринмай қолган ҳужжатларнинг матнларини тиклаш учун уларга ёруғликни тўғри перпендикуляр йўналтирилган ҳолда бериш лозим. Текширилувчи объектдаги рангларни ажратиш ва улардаги фарқни белгилаш учун светофелтрлар яъни, рангларни ажратиб берувчи мосламалар қўлланилади.

Ранг филтрларининг ҳар бири спектрнинг қайси ҳолатида ишлатилиши ва имконлари ҳақида маълумотлар билан таъминланган. Мазкур филтрлар текширув вазифасига биноан ўқиб бўлмайдиган, бўялган, кўчирилган, рангсизлаштирилган ёзувларни кўринарли қилиш ва тиклаш мақсадида ишлатилади.

Спектрнинг зарур бўлган нурини ажратиб, унда текширув ўтказиш учун ёруғлик манбаи олдида керакли рангдаги филтр ўрнатилади ва объектив орқали кузатилади. Масалан, қизил нурда текширув ўтказиш лозим бўлса “КС” филтри қўлланилади, филтр қизил нурларни ўтказиб бошқаларини тўсиб ўтказмай туради.

Узун тўлқинли инфрақизил нурларнинг акс этувчи электромагнит майдонидаги ёруғлиги деярли барча ёзиш материали (сиёҳ, паста, қалам, рангли туш, фломастер, истеъмол бўёқлари)га таъсир этиб уларни ранг жиҳатидан ажратади ва кўрсатилган бўёқлар остидаги ёзувларни кўринарли қилади. Узун тўлқинли инфрақизил нурларни график қалами, қора туш, ёзув машинкасининг қора лентаси, нусха кўчирув қоғози, типография бўёқлари, оғир металл тузлари, темир, мис, хром каби материаллар таркибидан сингдириб ўтиш қобилятига эгадир.

Рангсизлантирилган, ювилган, кимёвий моддаларни қўллаб, йўқотилган ёзувларни кўзга кўринмайдиган моддалар билан ёзилган матнларни тиклаш, кўринарли қилиш учун ултрабинафша нурлардан фойдаланилади. Қисқа тўлқинли ултрабинафша нурларнинг электромагнит ёруғлиги текширилувчи объектнинг таркибига сингиб ундан ёруғлик аксини ҳосил қилади. Ултрабинафша нурларини ҳосил қилувчи манба сифатида юқори босимга ва турли қувватга эга бўлган симобли кварц лампалари хизмат қилади.

Спектрнинг инфрақизил нурларида люминесценсия текшируви қалбакилаштирилган ҳужжатлардаги турли ўзгаришларни аниқлашда ишлатилади, чунки ёзувларни тиклашда оддий кўзга кўринадиган нурларнинг таъсири етмайди. Инфрақизил нурларнинг таъсири натижасида текширилувчи объектда акс ёритувчи нур чиқаради, бу ҳолат люминесценсия деб аталади. Ҳужжатнинг бир хилдаги бир вақтда ёритилган матни ва кейинчалик киритилган ўзгаришлар инфрақизил нур

25-May, 2026-yil

таъсири натижасида ўзига хос бўлган акс ёруғлик нурларни чиқаради ва кўзга кўринмайдиган майда заррачаларини ҳам кўринарли қилади.

Намли нусха кўчирув усули паста билан ёзилган матнлардаги ўзгаришларни, бўёкнинг ранги, таркибини аниқлашда фотоқоғознинг эмулсия (желатин) қатламини намлаб ёзувларни унга кўчиришда қўлланилади. Қалбакилаштирилган ҳужжатларни текширишда абсорбсион - люминесцент усули ҳам қўлланилади. Бу усул ёрдамида ҳужжатдаги ёзувларнинг бир-бири билан кесишиб ўтган жойларида (масалан, имзо билан бошқа ёзув бирининг устидан иккинчиси ёзилган ҳолларда) қайсилари аввал ёзилганлигини аниқлаш заруратини ҳал қилади.

Ультрабинафша нурларнинг кўринарли спектроскопия усули ёзув воситасининг тури, рангсиз моддаларнинг сифати, ёпиштириш воситаларининг сифати, турини аниқлашда қўлланилади. Текширилувчи модданинг асосий хусусияти спектрофотометрия таҳлили асосида тузиладиган чизмалардир, яъни ҳар бир модданинг спектр нуруни ўзига сингдириш қобилияти ҳар хил бўлганлиги сабабли спектр графиги ҳам шунга тегишли равишда акс этади.

Инфрақизил спектроскопия усули ҳам юқорида кўрсатилган вазифаларни бажариш ва таққослаб текшириш учун қўлланилади. Ёзиш воситаларининг хусусиятларини қоғоз, елим ва бошқа материалларни текширишда кимёвий томчилар реакциясини таъсир эттириш усулини қўллайди.